

The Holy Prophet (PBUH)'s Educational Methods in Nahj al-Balagha

Ali Abdollahzadeh*

Seyyede Faride Hosseini Tabar**

Abstract

The Holy Prophet and Imam Ali (PBUH) are two pivots of the universe. Among the educational needs of contemporary man is access to standard methods of education. This article has examined educational methods employed in the Holy Prophet's conduct. Accordingly, through the analytic-descriptive method in the study of Imam Ali (PBUH)'s Nahj al-Balagha, methods such as setting an example; refusing to shirk and almost distressing oneself; taking the lead, as the Holy Prophet did, in abstention from the worldly as well as in battles; a need-based attitude; modesty and being a people person; moderation; and attention to educating individuals as well as groups of people were found to be educational methods grounded in the Holy Prophet (PBUH)'s conduct .

Keywords: conduct, education, the Holy Prophet (PBUH), Imam Ali (PBUH), Nahj al-Balagha.

Introduction

Discovering the characteristics and virtues of each of the two personalities – the Holy Prophet (peace be upon him and his progeny) and the Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him) – through the mirror of the other's words has a unique sweetness and freshness and paves the way for numerous benefits.

* Assistant Professor, Department of Koranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Knowledge, Ferdowsi University, Mashhad (Corresponding Author), abdollahzadeh@um.ac.ir

** Ph.D. Candidate of Educational Management, Hoda Faculty, Qom, Iran, faredehosseini108@gmail.com

Date received: 23/01/2025, Date of acceptance: 22/04/2025

What we seek in this article is to examine the methods present in the educational conduct (Sira) of the Holy Prophet (peace be upon him and his progeny) based on the noble book Nahj al-Balagha.

The explanation is that, according to what researchers in education have stated, the general structure of modern education is based on the assumption that humans are sentient beings possessing language and civilization, but metaphysical and spiritual aspects are absent in their lives. Thus, all hypotheses, theories, scientific models, and scientific recommendations in the field of education are the result of the assumptions and presuppositions of modernity, among the most important of which is the rejection, neglect, or denial of the spiritual and metaphysical aspects of human beings

Despite all the efforts made in educational sciences in the West, research conducted in Western societies shows that this manner of education has encountered problems in implementation. This research indicates a rising trend in moral deviations, especially among adolescents and youth. Reports from the World Health Organization also indicate high statistics of violence and other moral deviations in various countries, including the United States. In the United States, various moral deviations nearly doubled from 1980 to 1994, with increased use of various narcotics, commission of various crimes, etc., being manifestations of these moral abnormalities.

Some researchers have critically examined three of the most famous theories of moral education in light of the viewpoint of Allamah Tabatabai (may God have mercy on him) on this subject. From the perspective of these researchers, the main flaw of these three theories – namely the cognitive-developmental approach, the care approach, and character education – is their emptiness of religious faith and, consequently, their secular nature, which causes these approaches to lack any guarantee.

The present article seeks to examine the educational methods in the Prophet's conduct based on the book Nahj al-Balagha. of enforcement.

Materials & Methods

What we seek in this article through the analytic-descriptive method is to examine the methods present in the educational conduct (Sira) of the Holy Prophet (peace be upon him and his progeny) based on the noble book Nahj al-Balagha.

Accordingly, it is believed that retrieving sublime methods in the field of education based on the Prophetic conduct (Sira) is an important matter for remedying the deficiencies in research conducted in the Western world. In the noble book Nahj al-Balagha, given its educational nature and the numerous references to the conduct of the Holy Prophet (peace be upon him and his progeny), a clear picture of the methods of the Prophet's educational conduct can be obtained.

Discussion & Result

One of the methods employed in the educational methodology of the Prophet Muhammad (peace be upon him and his progeny) was the method of role-modeling. In his own education, through his constructive behavior and influential character, and through the mastery he had established over his own self, he was recognized as a definitive and accepted role model for society.

The Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him), considered the most important criterion for a person becoming a role model and being accepted as such, to be that individual's pioneering initiative.

In this sermon, Imam Ali (peace be upon him) states that the reason for the Prophet (peace be upon him and his progeny) being a paradigm and role model was his character, for he intensely shunned the worldly life and was a pioneer and forerunner for all in turning away from and not desiring the world, and he demonstrated this importantly in his thought, actions, and speech.

He was not only a pioneer in turning away from the world, but he was also a role model even in war and battle. Evidence for this is his pioneering and leading from the front in battling the enemy, a scene which is again depicted in the Nahj al-Balagha of the Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him).

One of the characteristics the Prophet Muhammad (peace be upon him and his progeny) considered in his educational methodology and observed in all his educational processes was the principle of not being negligent and proceeding to the point of hardship in the matter of education. This matter played a decisive role in the educational perspective and methodology of the Prophet (peace be upon him and his progeny).

The methodology of the Prophet Muhammad in education was always based on the middle path and in line with being a median community (*Ummatan Wasatan*).

According to the statement of the Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him), the Prophet was needs-based in the matter of education. He did not

consider education to mean merely that the truth was spoken and an ultimate proof was established, without considering the requirements and circumstances of the audience and then leaving them to themselves.

One of the most important principles in education is that the person being educated accepts the educator as their mentor and places themselves under their tutelage.

In addition to the necessity of the Prophet's attention to the general education of the people, he was also not neglectful of the private education of individuals.

Conclusion

1. Nahj al-Balagha of the Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him), represents a significant source for elucidating the Prophetic methodology (Sira). Given the abundance of Imam Ali's statements concerning the Prophet's conduct in various political, military, security, and social aspects—and particularly regarding his educational methodology—it serves as an illuminating guide.
2. Being a pioneer, and persevering in education to the point of hardship without negligence, are crucial methods; without them, true education will not occur. From the perspective of the Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him), as found in Nahj al-Balagha, these methods are evident in the educational conduct of the Prophet.
3. Other methods employed in the educational methodology of the Prophet Muhammad (peace be upon him and his progeny), from the viewpoint of the Commander of the Faithful, Imam Ali (peace be upon him) in Nahj al-Balagha, include: role-modeling, being needs-based, moderation, humility and closeness to the people, and attention to the private education of individuals and grassroots community circles.

Bibliography

The Holy Quran

Armand, Mohammad. (1386). "Moral Education in the Secondary Education System," *Applied Issues in Islamic Education*, No. 6 & 7.

Ibn Tawus, Sayyid Ali Radi al-Din. (1348). *Al-Luhuf fi Qatla al-Tufuf*. Tehran: Jahan.

Javadi Amoli, Abdullah. (1393). *Tasnim: Tafsir of the Holy Quran*. Qom: Esra Publishing.

63 Abstract

- Al-Harrani, Hasan Ibn Shu'bah. (1404). *Tuhaf al-'Uqul an Al al-Rasul (Peace Be Upon Them)*. Qom: Islamic Publishing Foundation.
- Imam Khomeini, Sayyid Ruhollah. (1389). *Sahifeh-ye Imam*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Imam Khomeini, Sayyid Ruhollah. (1382). *Sharh-e Hadith-e Junud-e 'Aql va Jahl*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Davoodi, Mohammad & Hosseini Zadeh, Sayyid Ali. (1389). *The Educational Conduct of the Prophet (PBUH) and His Household (AS)*. Qom: Research Institute of Hawzeh and University.
- Rezapour, Yusef. (1380). "An Introduction to the Philosophy of Education in Al-Mizan," *Allameh*, No. 1.
- Al-Sharif al-Radi. (1412). *Nahj al-Balagha*. Qom: Dar al-Dhakha'ir.
- Supreme Council of the Cultural Revolution, (1390). *Fundamental Transformation Document of Education in the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Supreme Council of the Cultural Revolution.
- Alamolhoda, Jamileh, (1382). *The Role of the Intellectual Movement in Educational Secularism*, Tehran: Young Thought Institute.
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi, (1390). *The Image of the Greatest Prophet (Peace Be Upon Him and His Family) in the Mirror of Nahj al-Balagha*, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom.
- Motahhari, Morteza, (1367). *A Journey Through the Prophetic Biography*, Tehran: Sadra Publications.
- Vajdani, Fatemeh, Imani Naeini, Mohsen, and Sadeghzadeh Ghamsari, Alireza, (1393). "A Critical Review of Three Common Views on Moral Education Based on Allameh Tabataba'i's Perspective," *Educational Sciences from the Islamic Perspective*, Issue 11

روش‌های تربیتی سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در نهج البلاغه

علی عبدالله زاده*

سیده فریده حسینی تبار**

چکیده

پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المومنین علیه السلام دو محور و قطب دایره وجود هستند. از جمله نیازهای تربیتی بشر معاصر دسترسی به روش‌های معیار در تربیت است. در این مقاله به بررسی روشهای تربیتی سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم مبتنی بر کتاب نهج البلاغه پرداخته شده است و این پرسش را دنبال نموده است که پیامبر برای تربیت از چه روشی در سیره تربیتی خود بهره برده است. بر این اساس در این مقاله با روش توصیفی تحلیلی با پژوهش در نهج البلاغه روش‌هایی مانند الگوسازی، کوتاهی نکردن و تا سر حد مشقت پیش رفتن و پیشگام بودن در امور مختلف مانند پیشگام بودن پیامبر صلی الله علیه و آله در اعراض از دنیا و همچنین پیشگام بودن آن حضرت در نبردها، نیاز محور بودن، تواضع و مردمی بودن، میانه روی و توجه به تربیت خصوصی افراد و هسته‌های مردمی به عنوان روش‌های تربیتی مبتنی بر سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در نهج البلاغه یافت شده است.

کلیدواژه‌ها: سیره، تربیت، پیامبر صلی الله علیه و آله، امیرالمومنین علیه السلام، نهج البلاغه.

* استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
(نویسنده مسئول)، abdollahzadeh@um.ac.ir

** دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشکده هدی، قم، ایران، faredehhosseini108@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۲

۱. مقدمه

کشف خصوصیات و ویژگی‌های هر یک از دو شخصیت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السلام در آینه گفتار دیگری، حلاوت و طراوت خاصی دارد و زمینه ساز بهره‌مندی‌های فراوانی است. آن‌چه در این مقاله در پی آن هستیم، بررسی روش‌های موجود در سیره تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اساس کتاب شریف نهج البلاغه است. توضیح آن‌که با توجه به آن‌چه محققان تعلیم و تربیت بیان نموده‌اند به طور کلی ساختار تعلیم و تربیت جدید مبتنی بر این فرض است که انسانها جاندارانی هستند ذی شعور و صاحب زبان که تمدن دارند ولی جنبه‌های متافیزیکی و روحانی در زندگی آنها وجود ندارد. به این ترتیب همه فرضیه‌ها، نظریه‌ها، مدل‌های علمی و توصیه‌های علمی رشته تعلیم و تربیت حاصل مفروضات و پیش‌فرضهای مدرنیته است که از جمله مهمترین آنها طرد، یا تغافل و انکار جنبه‌های معنوی و روحانی انسان است (علم الهدی، ۱۳۸۲، ص ۱۱۹-۱۲۱).

با وجود تمام تلاش‌های انجام‌گرفته در علوم تربیتی در غرب، تحقیقات انجام‌شده در جوامع غربی نشان می‌دهد این نحوه از تربیت دچار مشکلاتی در اجرا گردیده است. این تحقیقات از رو به افزایش بودن انحرافات اخلاقی به ویژه در میان نوجوانان و جوانان حکایت دارد. گزارش سازمان بهداشت جهانی نیز از آمار بالای خشونت و انحرافات اخلاقی دیگر، در کشورهای مختلف از جمله آمریکا خبر می‌دهد. در آمریکا انحرافات اخلاقی مختلف از سال ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۴ نزدیک به دو برابر شده است که افزایش استفاده از انواع مواد مخدر، ارتکاب جرائم مختلف و ... جلوه‌هایی از این نابهنجاری‌های اخلاقی به شمار می‌روند. (آرمند، تابستان و پاییز ۱۳۸۶، ص ۴۵)

برخی از محققان به بررسی انتقادی سه نظریه از مشهورترین نظریات تربیت اخلاقی با توجه به دیدگاه علامه طباطبایی (ره) در این باب پرداخته‌اند. از دیدگاه این محققان عمده اشکال این سه نظریه که عبارت از رویکرد رشدی-شناختی، غمخواری و تربیت‌مَش است، عبارت از تهی بودن این رویکردها از ایمان دینی و به تبع سکولار بودن آنها است که موجب می‌شود این رویکردها از وجود ضمانت اجرایی نیز بی‌بهره بمانند. (نک وجدانی، ایمان زاده نائینی و صادق زاده قمصری، بهار و تابستان ۱۳۹۳، ص ۴۳-۶۶). بر این اساس گمان می‌رود که بازبازی روش‌های متعالی در زمینه تربیت مبتنی بر سیره نبوی امری مهم جهت رفع نقصان پژوهش‌های صورت‌گرفته در دنیای غرب خواهد بود. در کتاب شریف

روش‌های تربیتی سیرهٔ پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۶۷

نهج البلاغه با توجه به صبغه تربیتی آن و همچنین اشارات متعددی که به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم وجود دارد، تصویر روشنی از روش‌های سیره تربیتی پیامبر به دست داده شود.

۲. پیشینه

پیش از این استاد شهید مطهری در کتاب سیری در سیره نبوی و محمد داودی و سید علی حسینی زاده در کتاب سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به بررسی سیره تربیتی آن حضرت پرداخته اند. همچنین آیه الله مصباح یزدی در کتاب سیمای پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در آیین نهج البلاغه به بررسی ویژگی‌های آن حضرت در نهج البلاغه پرداخته اند. همچنین در این حوزه مقالاتی مانند ارائه الگوی تربیتی با رویکرد جهاد تبیین از دیدگاه نهج البلاغه و فرازهایی از زندگانی پیامبر در نهج البلاغه به رشته تحریر درآمده است. با این وجود آن چه در تحقیق اول ذکر شده آمده است دارای نگاهی خاص در حوزه تربیت بوده و آن چه در تحقیق دوم آمده است زندگانی عمومی پیامبر در نهج البلاغه بوده است و تحقیق جامعی در خصوص سیره تربیتی آن حضرت در نهج البلاغه صورت نگرفته است که این پژوهش تلاشی در این راستا است. در ادامه به بررسی بیشتر این موضوع خواهیم پرداخت و به این پرسش خواهیم پرداخت که سیره تربیتی نبوی که در نهج البلاغه به تصویر کشیده شده است دارای چه ضرورت‌هایی است و بر چه اصولی استوار است.

۳. سیرهٔ تربیتی

سیره بر وزن فعله از ماده سیر است و به معنای هیأت یعنی نحوه و چگونگی سیر اطلاق می شود. بر همین اساس استاد شهید مطهری مراد از سیره را نه ذکر وقائع پشت سر هم تاریخی بلکه بیان سبک رفتاری پیامبر صلی الله علیه و آله دانسته اند که عموم سیره نویسان از آن غافل بوده اند و صرفاً به نقل وقائع تاریخی اکتفا می کرده اند (مطهری، ۱۳۶۷: ۴۷). بر این اساس می توان سیره را به معنی سبک رفتار و قواعد، اصول و روشهای حاکم بر رفتار دانست. برای تربیت معانی متفاوتی ارائه شده است که هر یک به جنبه خاصی از آن توجه داشته اند. برخی تربیت را به معنای فرآیند هدایت و رشد قوای نفسانی، روحی، فطری و

قلبی انسان به مدد عقلانیت و حکمت و به منظور رسیدن به اوج عبودیت و تن دادن به ربوبیت الهی دانسته اند (رضاپور، ۱۳۸۰: ۶۴). در سند تحول آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران نیز آمده است:

تعلیم و تربیت فرآیندی تعالی جویانه، تعاملی، تدریجی، یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی که به منظور هدایت افراد جامعه به سوی آمادگی برای تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد زمینه های مناسب تکوین و تعالی پیوسته هویت ایشان را در راستای شکل گیری و پیشرفت جامعه اسلامی فراهم می آورد. (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰: ۷)

بر این اساس می توان عناصر تعالی جویی، تعاملی بودن و تدریجی بودن را به عنوان عناصر مشترک در تعریف تربیت لحاظ نمود که در هر نوع تربیتی مدنظر قرار دارد. اما عناصری مانند یکپارچه بودن، اسلامی بودن و هدفگیری مناسب برای شکل دادن به جامعه اسلامی را می توان ذیل تعریف تربیت به عنوان تربیت معیار اسلامی در نظر گرفت.

۴. روش های تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در نهج البلاغه

امیر المومنین علیه السلام در مواضع بسیاری به توصیف شخصیت پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره نموده اند که در بسیاری از موارد این توصیفات دارای دلالت های تربیتی است. برای این که بهتر متوجه فرآیند تربیتی که پیامبر صلی الله علیه و آله انجام داده اند بشویم کافی است تا بنا به تصویری که امیر المومنین علیه السلام ارائه داده اند، نگاهی به زندگی اعراب پیش از پیامبر صلی الله علیه و آله و پس از ایشان داشته باشیم. امیر المومنین علیه السلام در توصیفی جالب دوران جاهلیت پیش از پیامبر صلی الله علیه و آله را به تصویر کشیده اند. ایشان می فرمایند: «إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا (صلى الله عليه وآله) وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ يَقْرَأُ كِتَابًا وَلَا يَدْعِي بُنُوَّةً.» «خداوند سبحان محمد صلی الله علیه و آله را به نبوت برانگیخت در حالی که احدی از عرب کتاب خوان نبود، و ادعای نبوت نداشت.» (خطبه / ۳۳)

آن حضرت در بیانی دیگر می فرمایند: «وَأَنْتُمْ مَعْشَرَ الْعَرَبِ عَلَى شَرِّ دِينٍ وَفِي شَرِّ دَارٍ مُنِيخُونَ بَيْنَ حِجَارَةِ خُشْنٍ وَحَيَاتٍ صُمٍّ تَشْرَبُونَ الْكَدِرَ وَتَأْكُلُونَ الْجَشِبَ وَتَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَتَقْطَعُونَ أَرْحَامَكُمْ الْأَصْنَامُ فِيكُمْ مَنُصُوبَةٌ وَالْأَنَامُ بِكُمْ مَعْصُوبَةٌ»

روش‌های تربیتی سیرهٔ پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۶۹

شما - ای گروه عرب - بر بدترین آیین و در نابسامان‌ترین شرایط می‌زیستید: در میان سنگلاخهای ناهموار و مارهای پرزهری که از آواها نرَمند، گویی کردند. آب آلوده و ناگوار می‌نوشیدید، و غذای نامناسب و غیر بهداشتی می‌خوردید، و خون یکدیگر می‌ریختید، و پیوند خویشاوندی را بریده بودید. بت‌پرستی میان شما رایج بود و گناهان دایر. (خطبه/ ۲۶)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با چنین افرادی روبرو بودند و این در حالی است که آن حضرت با مجاهدتی که انجام دادند توانستند همین افراد را به درجاتی از ایمان برسانند که به فدا نمودن جان خود در راه خدا پردازند. بار دیگر به نهج البلاغه مراجعه می‌کنیم و این بار درباره حالات جامعه عرب پس از بعثت به جستجو می‌پردازیم. امیر المومنین علیه السلام در این باره می‌فرماید: «فَسَاقَ النَّاسَ حَتَّى بَوَّأَهُمْ مَحَلَّتَهُمْ وَبَلَّغَهُمْ مَنْجَاتَهُمْ فَاسْتَقَامَتْ قَنَاتُهُمْ وَاطْمَأَنَّتْ صَفَاتُهُمْ» «آن حضرت ایشان را رهبری کرد تا در محل اصلی آدمیت مستقر ساخت، و به زندگی نجات بخش رساند، تا کجی‌های آنان استقامت یافت، و احوال متزلزل آنان آرام گردید.» (خطبه/ ۳۳)

آن حضرت در خطبه ای دیگر در وصف جهادی که مسلمانان صدر اسلام پس از تربیتی که از جانب حضرت رسول صلی الله علیه و آله رخ داده است می‌نمودند می‌فرماید:

وَلَقَدْ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) نَقْتُلُ آبَاءَنَا وَ أَبْنَاءَنَا وَ إِخْوَانَنَا وَ أَعْمَامَنَا مَا يَزِيدُنَا ذَلِكَ إِلَّا إِيمَانًا وَ تَسْلِيمًا وَ مُضِيًّا عَلَى اللَّقَمِ وَ صَبْرًا عَلَى مَضَضِ الْأَلَمِ وَ جِدًّا فِي جِهَادِ الْعَدُوِّ وَ لَقَدْ كَانَ الرَّجُلُ مِنَّا وَ الْآخَرُ مِنْ عَدُوِّنَا يَتَصَاوَلَانِ تَصَاوُلَ الْفَحْلَيْنِ يَتَخَالَسَانِ أَنْفُسَهُمَا أَيُّهُمَا يَسْقِي صَاحِبَهُ كَأْسَ الْمُنُونِ فَمَرَّةً لَنَا مِنْ عَدُوِّنَا وَ مَرَّةً لِعَدُوِّنَا مِنَّا فَلَمَّا رَأَى اللَّهُ صِدْقَنَا أَنْزَلَ بِعَدُوِّنَا الْكِبْتَ وَ أَنْزَلَ عَلَيْنَا النَّصْرَ حَتَّى اسْتَقَرَّ الْإِسْلَامُ

ما در کنار رسول خدا صلی الله علیه و آله بودیم، پدران و فرزندان و عموهای خود را به امر حق می‌کشتیم، و این مسئله جز بر ایمان و تسلیم و حرکت در راه راست و شکیبایی بر سوزش الم، و کوشش ما در جهاد با دشمن نمی‌افزود. و مردی از ما و مردی از دشمن چون دو شیر نر با هم در می‌افتادند، و در صدد بر آوردن جان یکدیگر بودند تا کدام یک از آن دو جام مرگ را به کام دیگری بریزد. یک بار ما بر دشمن پیروز می‌شدیم، و یک بار دشمن بر ما. چون خداوند راستی ما را دید دشمن ما را سرکوب کرد، و یاری خود را بر ما فرو فرستاد (خطبه/ ۵۶)

آن حضرت در وصف اصحاب و یاران پیامبر می‌فرماید:

لقد رایت اصحاب محمد صلی الله علیه و اله و سلم فما اری احدا منکم یشبههم، لقد کانوا یصبحون شعنا، غبرا و قد باتوا سجدا و قیاما، یراوحون بین جباههم و خدودهم و یقفون علی مثل الجمر من ذکر معادهم، کان بین اعیینهم ركب المعزی من طول سجودهم! اذا ذکر الله هملت اعیینهم حتی تبل جیوبهم. و مادوا کما یمید الشجر یوم الريح العاصف خوفا من العقاب و رجاء للثواب.

من اصحاب محمد صلی الله علیه و اله و سلم را دیدم و یکی از شما را نبینم که مانند ایشان باشید (زیرا) آنان صبح، ژولیده مو و غبار آلوده بودند و شب را بیدار به سجده و قیام می‌گذراندند، میان پیشانیها و رخسارهایشان نوبت گذاشته بودند (گاهی پیشانی و گاه رخسار روی خاک می‌نهادند) و از یاد بازگشت مانند اخگر و آتشپاره‌ی سوزان می‌ایستادند، گویا پیشانیهایشان بر اثر طول سجده مانند زانوهای بزها (پینه بسته) بود! هر گاه ذکر خداوند سبحان به میان می‌آمد از ترس عذاب و کیفر و امید به ثواب و پاداش، اشک چشمانشان می‌ریخت بطوری که گریبانهایشان تر می‌گشت و می‌لرزیدند، چنانکه درخت در روز وزیدن تندباد می‌لرزد. (خطبه/ ۹۵) با مرور کلمات امیر المومنین علیه السلام درباره دوران پیش از بعثت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و دوران پس از آن به خوبی روشن شد که فرآیند تربیتی انجام گرفته از سوی پیامبر صلی الله علیه و آله تا چه میزان در فضای جامعه آن روزگار تاثیرگذار بوده است.

همچنین در نهج البلاغه در موارد متعددی بعد از حمد خداوند متعال با درود بر پیامبر صلی الله علیه و آله روبرو هستیم که در این موارد حضرت به توصیف و مدح پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می‌پردازند.

در ادامه به بررسی روشهایی می‌پردازیم که سیره تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را تشکیل می‌دهد.

۵. الگوسازی

یکی از روشهایی که در سیره تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به کار گرفته شده است روش الگوسازی است. آن حضرت در تربیت خود، با استفاده از رفتارهای سازنده و شخصیت بانفوذی که داشتند و با تسلطی که بر نفس خود برقرار نموده بودند به عنوان الگویی مسلم و پذیرفته شده برای جامعه شناخته شدند. تا آن جا که کوچکترین رفتار آن حضرت به عنوان رفتاری واجب‌الاطاعه تلقی می‌شد و دغدغه‌ای در این زمینه وجود

روش‌های تربیتی سیرهٔ پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۷۱

نداشت. قرآن کریم در آیاتی چند به این موضوع اشاره نموده است. خداوند متعال می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا». همچنین خداوند متعال شرط محبت خدا را تبعیت بی‌چون و چرا از پیامبر عنوان نموده است: «قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ». دتر نهج البلاغه الگو بودن آن حضرت و نیز شیوه تبدیل شدن آن جناب به الگو به خوبی تصویر شده است. امیر المومنین علیه السلام در کلمات متعددی به این مطلب اشاره می‌فرماید. «وَلَقَدْ كَانَ فِي رَسُولِ اللَّهِ (صلی الله علیه وآله) كَافٍ لَكَ فِي الْأُسْوَةِ وَذَلِيلٌ لَكَ عَلَى ذِمِّ الدُّنْيَا وَعَيْبِهَا وَكَثْرَةِ مَخَازِيهَا وَمَسَاوِيهَا إِذْ قُبِضَتْ عَنْهُ أَطْرَافُهَا وَوُطِّئَتْ لِغَيْرِهِ أَكْنَافُهَا وَفُطِمَ عَنْ رِضَاعِهَا وَرُؤِيَ عَنْ زَخَارِفِهَا».

برای تو کافی است که راه و رسم زندگی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم را اطاعت نمایی، تا راهنمایی خوبی برای تو در شناخت بدی‌ها و عیب‌های دنیا و رسوایی‌ها و زشتی‌های آن باشد، چه اینکه دنیا از هر سو بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم باز داشته و برای غیر او گسترانده شد، از پستان دنیا شیر نخورد، و از زیورهای آن فاصله گرفت. (خطبه/ ۱۶۰)

آن حضرت در بیانی دیگر راجع به الگو بودن حضرت رسول می‌فرماید: «اقتدوا بهدی نبیکم فإنه أفضل الهدی، و استنوا بسنته فإنها اهدی السنن» «و به راه و رسم پیامبرتان اقتدا کنید! که بهترین راه و رسم‌هاست؛ دستورات و سنت او را به کار بندید، که هدایت‌کننده‌ترین سنت‌هاست.» (خطبه/ ۱۰۹) روش الگوسازی از جمله روش‌های نوین در امر تربیت نیز به شمار می‌رود. امروزه این روش طرفداران زیادی دارد برای نمونه طرفداران رویکرد منش پروری معتقدند:

اخلاقی شدن دانش آموزان مستلزم آن است که مدارس فضائل اخلاقی را در آنها پرورش دهند و پرورش فضائل نیازمند الگوهای اخلاقی نیکو است و به همین جهت یکی از روش‌های اساسی تربیت اخلاقی در این رویکرد ارائه الگوهای اخلاقی است. به این معنا که همه دست اندرکاران مدرسه باید از ویژگیهای مطلوب اخلاقی برخوردار باشند. (داودی و حسینی زاده، ۱۳۸۹: ۲۶۲)

با توجه به آن چه در سیره پیامبر گذشت می‌توان شیوه الگوسازی را به عنوان یکی از شیوه‌های مورد توجه در سیره تربیتی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله ذکر نمود.

۶. پیشگام بودن اولین گام در جهت الگوسازی

آن حضرت مهمترین محور در الگو شدن یک فرد و قبول نمودن فرد به عنوان الگو را عبارت از پیشگام بودن آن فرد دانسته اند. آن حضرت در تعلیل الگو بودن حضرت رسول در خطبه ۱۶۰ نهج البلاغه می فرمایند: «إِذْ قُبِضَتْ عَنْهُ أَطْرَافُهَا وَوُطِّئَتْ لِغَيْرِهِ أَكْنَافُهَا وَفُطِمَ عَنْ رِضَاعِهَا وَزُوِيَ عَنْ زَخَارِفِهَا» «چه اینکه دنیا از هر سو بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم باز داشته و برای غیر او گسترانده شد، از پستان دنیا شیر نخورد، و از زیورهای آن فاصله گرفت.» (خطبه / ۱۶۰) پیشگام بودن پیامبر در حوزه های متعددی در نهج البلاغه مورد اشاره قرار گرفته است که در ادامه به برخی از این حوزه ها اشاره می کنیم.

۱.۶ پیشگام بودن پیامبر در باب اعراض از دنیا در نهج البلاغه

آن حضرت در این خطبه علت اسوه بودن و الگو شدن پیامبر صلی الله علیه و آله را شخصیت آن حضرت می دانند که به شدت از دنیا گریزان بود و در امر رو نمودن و نخواستن دنیا پیشگام و جلودار همگان بود و این مهم را در اندیشه، کردار و گفتار خود نشان می داد. آن حضرت در ادامه سخنانی می فرمایند که به صورت دقیقتری بر آن چه گفته شد دلالت می نماید. ایشان می فرمایند:

قَضَمَ الدُّنْيَا قَضْمًا وَلَمْ يُعْرِهَا طَرَفًا أَهْضَمَ أَهْلَ الدُّنْيَا كَشْحًا وَأَخْمَصَهُمْ مِنَ الدُّنْيَا بَطْنًا غَرَضْتُ عَلَيْهِ الدُّنْيَا فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَهَا وَعَلِمَ أَنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ أَبْغَضَ شَيْئًا فَأَبْغَضَهُ وَحَقَّرَ شَيْئًا فَحَقَّرَهُ وَصَغَّرَ شَيْئًا فَصَغَّرَهُ وَلَوْ لَمْ يَكُنْ فِينَا إِلَّا حُبْنَا مَا أَبْغَضَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَتَعْظِيمُنَا مَا صَغَّرَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ لَكَفَى بِهِ شِقَاقًا لِلَّهِ وَمُحَادَّةً عَنْ أَمْرِ اللَّهِ وَلَقَدْ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَأْكُلُ عَلَى الْأَرْضِ وَيَجْلِسُ جَلْسَةَ الْعَبْدِ وَيَخْصِفُ بِيَدِهِ نَعْلَهُ وَيَرْقَعُ بِيَدِهِ ثَوْبَهُ وَيَرْكَبُ الْحِمَارَ الْعَارِيَّ وَيُرْدِفُ خَلْفَهُ وَيَكُونُ السُّتْرَ عَلَى بَابِ بَيْتِهِ فَتَكُونُ فِيهِ التَّصَاوِيرُ فَيَقُولُ يَا فُلَانَةُ لِيَاخُذِي أَزْوَاجَهُ غَيْبِي عَنِّْي فَإِنِّي إِذَا نَظَرْتُ إِلَيْهِ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا وَزَخَارِفَهَا فَأَغْرَضَ عَنْ الدُّنْيَا بَقَلْبِهِ وَأَمَاتَ ذِكْرَهَا مِنْ نَفْسِهِ وَأَحَبَّ أَنْ تَغِيبَ زِينَتُهَا عَنْ عَيْنِهِ لِكَيْلَا يَتَّخِذَ مِنْهَا رِيَاشًا وَلَا يَتَعَفَّدَهَا قَرَارًا وَلَا يَرْجُوَ فِيهَا مَقَامًا فَأَخْرَجَهَا مِنَ النَّفْسِ وَأَشْخَصَهَا عَنِ الْقَلْبِ وَغَيَّبَهَا عَنِ الْبَصَرِ وَكَذَلِكَ مَنْ أَبْغَضَ شَيْئًا أَبْغَضَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهِ وَأَنْ يُذْكَرَ عِنْدَهُ وَلَقَدْ كَانَ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَا يَدُلُّكَ عَلَى مَسَاوِي الدُّنْيَا وَعُيُوبِهَا إِذْ جَاعَ فِيهَا مَعَ خَاصَّتِهِ وَزَوَّيْتُ عَنْهُ زَخَارِفُهَا مَعَ عَظِيمِ زُلْفَتِهِ فَلْيَنْظُرْ نَاطِرٌ بِعَقْلِهِ أَكْرَمَ اللَّهُ مُحَمَّدًا بِذَلِكَ أَمْ أَهَانَهُ فَإِنْ قَالَ أَهَانَهُ فَقَدْ كَذَبَ وَاللَّهِ الْعَظِيمِ بِالْإِفْكِ الْعَظِيمِ وَإِنْ قَالَ أَكْرَمَهُ فَلْيَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهَانَ غَيْرَهُ حَيْثُ بَسَطَ الدُّنْيَا لَهُ وَزَوَّاهَا عَنْ أَقْرَبِ النَّاسِ مِنْهُ فَتَأَسَّى مُتَأَسِّ بِنَبِيِّهِ وَأَقْتَصَّ

روش های تربیتی سیره پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۷۳

أَتَرَهُ وَوَلَّجَ مَوْلَجَهُ وَإِلَّا فَلَا يَأْمَنُ الْهَلَكَةَ فَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عِلْمًا
لِلسَّاعَةِ وَمُبَشِّرًا بِالْجَنَّةِ وَمُنْذِرًا بِالْعُقُوبَةِ خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا خَمِيصًا وَوَرَدَ الْآخِرَةَ سَلِيمًا لَمْ يَضَعْ
حَجْرًا عَلَى حَجَرٍ حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ وَأَجَابَ دَاعِيَ رَبِّهِ فَمَا أَعْظَمَ مِنَّةَ اللَّهِ عِنْدَنَا حِينَ أَنْعَمَ
عَلَيْنَا بِهِ سَلَفًا نَتَّبِعُهُ وَقَائِدًا نَطَأُ عَقِبَهُ

پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) از دنیا چندان نخورد که دهان را پر کند، و به دنیا با گوشه چشم نگریست، دو پهلوی از تمام مردم فرو رفته تر، و شکمش از همه خالی تر بود، دنیا را به او نشان دادند اما نپذیرفت، و چون دانست خدا چیزی را دشمن می دارد آن را دشمن داشت، و چیزی را که خدا خوار شمرده، آن را خوار انگاشت، و چیزی را که خدا کوچک شمرده کوچک و ناچیز می دانست. اگر در ما نباشد جز آن که آنچه را خدا و پیامبرش دشمن می دارند، دوست بداریم، یا آنچه را خدا و پیامبرش کوچک شمارند، بزرگ بداریم، برای نشان دادن دشمنی ما با خدا، و سر پیچی از فرمان های او کافی بود و همانا پیامبر «که درود خدا بر او باد» بر روی زمین می نشست و غذا می خورد، و چون برده، ساده می نشست، و با دست خود کفش خود را وصله می زد، و جامه خود را با دست خود می دوخت، و بر الاغ برهنه سوار می کرد و دیگری را پشت سر خویش سوار می کرد. پرده ای بر در خانه او آویخته بود که نقش و تصویرها در آن بود، به یکی از همسرانش فرمود، این پرده را از برابر چشمان من دور کن که هر گاه نگاهم به آن می افتد به یاد دنیا و زینت های آن می افتم.

پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) با دل از دنیا روی گرداند، و یادش را از جان خود ریشه کن کرد، و همواره دوست داشت تا جاذبه های دنیا از دیدگانش پنهان ماند، و از آن لباس زیبایی تهیه نکند و آن را قرارگاه دائمی خود نداند، و امید ماندن در دنیا نداشته باشد، پس یاد دنیا را از جان خویش بیرون کرد، و دل از دنیا بر کند، و چشم از دنیا پوشاند. و چنین است کسی که چیزی را دشمن دارد، خوش ندارد به آن بنگرد، یا نام آن نزد او بر زبان آورده شود. در زندگانی رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) برای تو نشانه هایی است که تو را به زشتی ها و عیب های دنیا راهنمایی کند، زیرا پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) با نزدیکان خود گرسنه به سر می برد، و با آن که مقام و منزلت بزرگی داشت، زینتهای دنیا از دیده او دور ماند. پس تفکر کننده ای باید با عقل خویش به درستی اندیشه کند که: آیا خدا محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) را به داشتن این صفتها اکرام فرمود یا او را خوار کرد؟

اگر بگوید: خوار کرد، دروغ گفته و بهتانی بزرگ زده است، و اگر بگوید: او را اکرام کرد، پس بداند، خدا کسی را خوار شمرد که دنیا را برای او گستراند و از نزدیک

ترین مردم به خودش دور نگهداشت. پس پیروی کننده باید از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) پیروی کند، و به دنبال او راه رود، و قدم بر جای قدم او بگذارد، و گر نه از هلاکت ایمن نمی باشد، که همانا خداوند، محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) را نشانه قیامت، و مژده دهنده بهشت، و ترساننده از کیفر جهنم قرار داد. او با شکمی گرسنه از دنیا رفت و با سلامت جسم و جان وارد آخرت شد، و کاخ های مجلل نساخت (سنگی بر سنگی نگذاشت) تا جهان را ترک گفت، و دعوت پروردگارش را پذیرفت. وه چه بزرگ است متی که خدا با بعثت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) بر ما نهاده، و چنین نعمت بزرگی به ما عطا فرموده، رهبر پیشتازی که باید او را پیروی کنیم و پیشوایی که باید راه او را تداوم بخشیم. (خطبه / ۱۸۰)

البته باید مقصود امیر المومنین علیه السلام از دنیایی که پیامبر از آن اعراض می نمود را دانست. استاد مصباح یزدی در این باره می فرماید:

منظور از اعتنا نکردن به دنیا، بی‌اعتنایی به دنیای مبعوض و «دارالغرور» است که قرآن درباره آن می‌فرماید: فلا تغرنکم الحیوة الدنیا بنابر این مقصود از دنیای نکوهیده، دنیایی است که انسان را از آخرت غافل کند؛ ولی دنیایی که انسان را به یاد آخرت و خدا می‌اندازد، حیثیت دنیوی ندارد، بلکه اخروی است. (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۵۲)

۲.۶ پیشگام بودن پیامبر در نبردها در نهج البلاغه

آن حضرت نه تنها در رویگردانی از دنیا پیشگام بودند، بلکه حتی در جنگ و نبرد نیز الگو بودند و نشانه این مطلب نیز پیشگامی و پیشتازی آن حضرت در نبرد با دشمن بود که بار دیگر این صحنه نیز در نهج البلاغه امیر مومنان علیه السلام به تصویر کشیده شده است. آن حضرت می فرمایند: «کنا اذا احمر البأس اتقینا بر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فلم یکن أحد منا أقرب إلى العدو منه.» «هنگامی که آتش جنگ گداخته می شد، ما به پیامبر صلی الله علیه و آله پناه می بردیم که هیچ یک از ما به دشمن نزدیکتر از او نبودیم.» (کلمات غریب / ۸) پیامبر صلی الله علیه و آله در غزوه ها از همه پیش قدم تر بود. این امر می تواند نشان دهنده چند مطلب باشد:

اول آنکه پیش قدم بودن آن حضرت، نشان از حق بودن مکتب او و یقین او به این امر و آمادگی برای دادن هزینه است. این مطلب درباره سائر پیشوایان دینی نیز جاری است. به این معنی که تمام آن ها تشنه شهادت در مسیر حق بودند. امیر المؤمنین علیه السلام نیز در

روش‌های تربیتی سیره پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۷۵

این زمینه می‌فرماید: «وَالَّذِي نَفْسُ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ بِيَدِهِ لَأَلْفُ ضَرْبَةٍ بِالسَّيْفِ أَهْوَنُ عَلَيَّ مِنْ مَيْتَةٍ عَلَى الْفِرَاشِ فِي غَيْرِ طَاعَةِ اللَّهِ» (خطبه/ ۱۲۳)؛ قسم به آن که جان علی در دست او است، اینکه صد ضربه شمشیر بر من بخورد و کشته شوم، برایم آسان‌تر از این است که در بستر جان سپارم. سید الشهدا علیه السلام نیز می‌فرماید: «وَمَا أَوْلَهُنِي إِلَّا أَسْلَافِي اشْتِيَاقَ يَعْقُوبَ إِلَى يُوسُفَ» شیدایی من نسبت به رسیدن به گذشتگانم، مانند اشتیاقی است که یعقوب برای رسیدن به یوسف داشت. (ابن طاووس، ۱۳۴۸، ۱: ۶۱) فرزند برومند آن ذوات مقدس، امام خمینی رضوان الله تعالی علیه نیز در پیامی می‌فرماید: «من اکنون قلب خود را برای سرنیزه‌های مأمورین شما حاضر کردم، ولی برای قبول زورگوییها و خضوع در مقابل جباریهای شما حاضر نخواهم کرد.» (امام) (خمینی، ۱۳۸۹، ۱: ۱۷۹)

دوم آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله در قرآن کریم به عنوان اسوه حسنه معرفی شده است. سیره آن حضرت در مدیریت و رهبری نیز الگوی برتر رهبری اسلامی است. نزدیکی به دشمن در اوج جنگ، دلیلی بر اهمیت پیشقدم و جلودار بودن رهبر است.

۷. کوتاهی نکردن و تا سر حد مشقت پیش رفتن در امر تربیت

یکی از خصوصیات که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سیره تربیتی خود مدنظر قرار داده‌اند و آن را در تمام فرآیندهای تربیتی رعیت نموده‌اند، اصل کوتاهی نکردن و تا سر حد مشقت پیش رفتن در امر تربیت بود. این امر در دیدگاه و سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله نقش تعیین کننده ای داشت. تا آن جا که خداوند متعال در قرآن کریم در مواضع متعددی خطاب به آن حضرت ایشان را از افتادن به مشقت در امر تربیت بر حذر داشته و آن حضرت را به آرامش، طمأنینه و سکون دعوت نموده است. از آن حضرت و سیره تربیتی ایشان در قرآن کریم با عنوان «حریص» یاد شده است. در نهج البلاغه امیر المومنین علیه السلام در مواضع متعددی به این امر مهم اشاره نموده‌اند. ایشان در خطبه ۱۹۹ از نهج البلاغه پس از آن که به توصیف نماز از دیدگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌پردازند، شیوه اقامه نماز از سوی ایشان را حکایت می‌فرمایند. ایشان بیان می‌کنند: «وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) نَصْبًا بِالصَّلَاةِ بَعْدَ النَّبَشِيرِ لَهُ بِالْجَنَّةِ لِقَوْلِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبْرَ عَلَيْهَا فَكَانَ يَأْمُرُ بِهَا أَهْلَهُ وَ يَصْبِرُ عَلَيْهَا نَفْسَهُ.»

رسول خدا صلی الله علیه و آله با اینکه مژده بهشت را از خداوند دریافته بود خود را برای نماز به زحمت می‌انداخت، به خاطر اینکه خداوند به او فرموده بود: «اهل خود را به نماز امر کن، و نسبت به آن شکبیا باش». آن حضرت اهلش را به نماز امر می‌فرمود، و خود نیز در به پا کردن آن شکبیایی به خرج می‌داد. (خطبه/ ۱۹۹)

امیر المومنین علیه السلام در این کلام در وصف پیامبر ویژگی دعوت اهل به نماز از سوی پیامبر صلی الله علیه و آله را به زحمت افتادن پیامبر و شکبیایی آن حضرت در این زمینه بیان می‌کنند. آن حضرت در عبارتی دیگر در باب روش تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله در این باب می‌فرمایند: «أَرْسَلَهُ دَاعِيًا إِلَى الْحَقِّ، وَ شَاهِدًا عَلَى الْخَلْقِ، فَلَبَّغَ رَسُولَاتِ رَبِّهِ غَيْرَ وَانٍ وَلَا مُقَصِّرٍ، وَ جَاهِدًا فِي اللَّهِ أَعْدَاءَهُ غَيْرَ وَاهِنٍ وَلَا مُعَذِّرٍ».

خداوند پیامبر (ص) را فرستاد تا دعوت‌کننده به حق، و گواه اعمال خلق باشد، پیامبر (ص) بدون سستی و کوتاهی، رسالت پروردگارش را رسانید، و در راه خدا با دشمنانش بدون عذرتراشی جنگید، پیامبر (ص) پیشوای پرهیزکاران، و روشنی‌بخش چشم هدایت شدگان است. (خطبه/ ۱۱۶)

در این عبارت تاکید شده است حضرت رسول صلی الله علیه و آله در رساندن رسالت‌های پروردگار هیچگونه ضعف و کوتاهی از خود نشان نداده اند و بدون هیچ گونه کاهلی و عذرتراشی به جهاد در راه خدا در برابر دشمنان حق پرداخته اند.

۸. میانه‌روی در تربیت

سیره پیامبر اکرم در تربیت همواره مبتنی بر طریق میانه و در راستای امت وسطی بوده است که خداوند متعال درباره آن فرموده است: «و کذلک جعلناکم أمة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس و یكون الرسول علیکم شهیدا» «این گونه شما را امت میانه ای قرار داده ایم تا شهیدانی بر مردم باشید و پیامبر نیز رسول بر شما باشد». حضرت امام خمینی در باب اعتدال در سیر نبوی می‌فرماید:

و اعتدال حقیقی جز برای انسان کامل که از اول سیر تا منتهی النهایة وصول هیچ منحرف و معوج نشده است، برای کسی دیگر مقدر و میسر نیست و آن به تمام معنی خط احمدی و خط محمدی است و دیگران از سایرین سیر به تبع کنند. ((امام خمینی، ۱۵۲: ۱۳۸۲ و ۱۵۳)

روش‌های تربیتی سیرهٔ پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۷۷

این مطلب در نهج البلاغه امیر المومنین علیه السلام این گونه به تصویر کشیده شده است که سیره ایشان مبتنی بر قصد بوده است. ایشان می‌فرمایند: «سیرته القصد و سسته الرشد و کلامه الفصل و حکمه العدل» «راه و رسم او اعتدال، و روش زندگی او صحیح و پایدار و سخنانش روشنگر حق و باطل و حکم او عادلانه است.» (خطبه / ۹۴) بر این مبنا یکی از اصول پیامبر در سیره تربیتی را می‌توان میانه روی در تربیت دانست.

۹. نیاز محور بودن در امر تربیت

پیامبر اکرم بر اساس فرموده امیر مومنان علیه السلام در امر تربیت نیازمحور بودند. آن حضرت تربیت را به این معنی نمی‌دانستند که سخن حق گفته شود و اتمام حجتی صورت گیرد و در این زمینه، مقتضیات مخاطب در نظر گرفته نشده و وی به حال خود رها گردد. بلکه بر عکس خداوند متعال در قرآن کریم خطاب به پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا» «با آنان در میان جان آن‌ها سخنی بلیغ داشته باش» حضرت ایه الله جوادی آملی در تبیین این کلام می‌فرماید مقصود از این آیه مبارکه این است که باید سخن الهی را نه در گوش آن‌ها بلکه در جان مخاطبان القا کنی و به جان آن‌ها برسانی. ایشان می‌فرمایند: «تبلیغی که مد نظر است نظیر رساندن نامه پستی به در خانه افراد نیست بلکه باید آن را به اعماق جان آن‌ها برسانند تا آنان بفهمند.» (جوادی آملی، ۱۳۹۳، ۲۵۸:۳۲) امیر المومنین علیه السلام در این باب در نهج البلاغه شیوه آن حضرت در تربیت و تبلیغ را شیوه پزشکی دانستند که دوره گرد است و دواي خود را به دردمندان می‌رساند و دواي خود را بر اساس نیازی که تشنگان حقیقت دارند به آنان عرضه می‌کند. امیر المومنین علیه السلام در این باره می‌فرمایند: «طَبِيبٌ دَوَّارٌ بِطَبِّهِ قَدْ أَحْكَمَ مَرَأَهُمَ وَأَحْمَى مَوَاسِمَهُ يَضَعُ ذَلِكَ حَيْثُ الْحَاجَةُ إِلَيْهِ مِنْ قُلُوبٍ غَمِيٍّ وَأَذَانٍ صُمٍّ وَالسِّنَّةُ بِكُمْ مُتَّبَعٌ بِدَوَائِهِ مَوَاضِعَ الْغَفْلَةِ وَ مَوَاطِنَ الْحَيَرَةِ»

طیبی است که همراه با طَبِّش در میان مردم می‌گردد، مرهم‌هایش را محکم و آماده ساخته، و ابزارهایش را برای سوزاندن زخم‌ها داغ نموده، تا هر جا لازم باشد: در زمینه دل‌های کور، و گوش‌های کر، و زبان‌های لال به کار گیرد. دارو به دست به دنبال علاج بیماری‌های غفلت، و دردهای حیرت است. (خطبه / ۱۱۰)

می‌توان از بیان امیر مومنان درباره عنوان «طیب دوار بطبه» که در شأن پیامبر به کار رفته است خصوصیات را استخراج کرد که در ادامه به برخی از این خصوصیات اشاره می‌شود.

۱. حضرت رسول در سیره تربیتی خود نسبت به تربیت شدن یا تربیت نشدن مردم مانند پزشکی دوره گرد پی گیر هستند و تلاش دارند تا حد امکان همگان را به مسیر تربیت هدایت نمایند. ابلاغ پیام بدون توجه به تاثیر یا عدم تاثیر در مخاطب به هیچ وجه در سیره تربیتی رسول اکرم مورد قبول نیست.

۲. پیامبر اکرم صبر و شکیبایی در امر تربیت و به عمل گذاشتن راهکارهای مختلف را مانند یک پزشک اجرا می‌نمودند که این نکته منتهی به تدریجی بودن امر تربیت خواهد شد.

۳. همان گونه که بیمار در بیمارستان تحت مراقبت ویژه قرار می‌گیرد، این بار مخاطب نبوی که در مسیر هدایت و تربیت قرار دارد نیز تحت مراقبت ویژه آن حضرت قرار دارد که البته این بار این بیمار نیست که به نزد پزشک می‌رود و این پیامبر است که به دیدار و مراقبت از مخاطب خود خواهد پرداخت.

۴. آن گونه که امیر المومنین علیه السلام می‌فرمایند: «يَضَعُ ذَلِكَ حَيْثُ الْحَاجَةُ إِلَيْهِ» مبنا و محور عملکرد تربیتی حضرت رسول نیازهایی است که از سوی مخاطبان هدایتی و تربیتی آن حضرت وجود دارد.

۱۰. تواضع و مردمی بودن در امر تربیت

یکی از مهمترین اصولی که در تربیت وجود دارد این است که فرد تربیت شونده، فرد تربیت کننده را به عنوان مربی خود بپذیرد و خود را تحت تربیت وی قرار دهد. از جمله مهترین روش های دسترسی به قدرت تربیتی مردمی بودن و داشتن تواضع است. این تواضع در صورتی که با روحیه الهی و بدون منت نیز همراه شود تاثیر دوجندانی پیدا خواهد نمود. در میان تمام نعمتهایی که خداوند متعال به انسان ارزانی داشته است تواضع تنها نعمتی است که مورد حسادت هیچ فردی قرار نخواهد گرفت. امام حسن عسکری علیه السلام در این ارتباط می‌فرمایند: «التواضع نعمة لا يحسد عليها» «تواضع نعمتی است که بر آن حسد برده نمی‌شود.» (حرانی، ۱۴۰۴: ۴۸۹) امیر المومنین علیه السلام همواره بر این

مطلب تاکید داشته اند و این نکته در سیره تربیتی خود امیر مومنان علیه السلام نیز هویدا است. ایشان در آغاز عهدنامه مالک اشتر با ذکر عبارت «عبد الله» به مهم ترین دروازه ورود به عرصه حکومت و مدیریت که همان ورود از جایگاه بندگی خدا است، اشاره می نمایند. در این صورت است که روابط و مناسبات صورتی انسانی و به دور از قدرت مداری می یابد و در عین ظهور توانایی لازم برای اداره امور از سلطه گری و خودکامگی پرهیز می شود. این مطلب را می توان از خطاب امیر المؤمنین علیه السلام که به جای عبارت متکلم وحده «أمرت» از عبارت «أمر» استفاده نموده است نیز برداشت نمود که با این عبارت حضرت از این که تعبیر من فرمان داده ام را به کار ببرند پرهیز نموده اند. تواضع و مردمی بودن باید از درون انسان برخیزد و ریشه در ذات متکامل انسانی داشته باشد که در غیر این صورت تنها خلقیاتی خواهند بود که مربی آن ها را در خدمت خود قرار داده است تا بیشتر بتواند قدرت تربیتی خود و استعمار دیگران را ادامه دهد.

امیر مومنان علیه السلام در مواضع متعددی این سیره از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را به تصویر کشیده اند. ایشان در خطبه ۱۶۰ از نهج البلاغه می فرمایند: «ولقد كان صلي الله عليه و آله و سلم يأكل على الأرض و يجلس جلسة العبد و يخصف بيده نعله و يرقع بيده ثوبه. و يركب الحمار العاري و يردف خلفه»

آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر روی زمین غذا می خورد، مانند بندگان می نشست، نعلین خود را با دست خود پینه می زد. ایشان الاغی برهنه سوار می شد و دیگری را پشت سر خود سوار می کرد. (خطبه / ۱۶۰)

همچنین در توصیف مجلس حضرت رسول صلی الله علیه و آله در نهج البلاغه این چنین آمده است: «وليس كل أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله من كان يسأله و يستفهمه حتى ان كانوا ليحبون ان يجيء الأعرابة والطارئ فيسأله عليه السلام حتى يسمعوا.»

این گونه نبود که همه اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله افرادی باشند که پرسش نمایند و متوجه شوند تا جایی که آنان دوست داشتند که فردی اعرابی یا فردی سرزده بیاید و سوالی بپرسد تا آن ها پاسخ این پرسش را بشنوند. (خطبه / ۲۱۰)

در روایت اول میزان مردمی بودن و تواضع پیامبر به خوبی روشن شده است و در روایت دوم مجلس پیامبر به گونه ای ترسیم شده است که اصحاب شناخته شده رسول خدا و افراد اعرابی و کسانی که به صورت سرزده به مجلس آن حضرت وارد می شدند از

قدرت یکسانی برای پرسش نمودن و تعامل برقرار کردن برخوردار بوده اند. این ویژگی پیامبر در قرآن کریم نیز بیان شده است که آن حضرت به گونه ای به سخنان دیگران گوش فرا می دادند که برخی نسبت به ایشان می گفتند که او گوش است. قرآن کریم این گفته آن‌ها را نقل کرده و پاسخ می دهد: «وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ...» «و در میان آنان افرادی وجود دارند که پیامبر صلی الله علیه و آله را آزار می دهند و می گویند شما گوش هستید. به آن‌ها بگو این گوش، گوش خوبی برای شما است.» (التوبه/ ۶۱) امام خمینی در این زمینه می فرماید: «در روایات ما هست که اگر کسی وارد می شد در مسجد رسول الله و ایشان با اصحاب نشسته بودند تمیز نمی داد، می گفت کدام یکی تان هستید.» ((امام خمینی، ۱۳۸۹، ۱۸: ۲۷۹)

۱۱. توجه به تربیت خصوصی افراد و هسته‌های مردمی در کنار تربیت عمومی

علاوه بر لزوم توجه پیامبر به تربیت عامه مردم ایشان از تربیت خصوصی افراد نیز غافل نبوده اند. بر اساس آن چه امیر مؤمنان علیه السلام در نهج البلاغه فرموده اند آن حضرت علاوه بر اهتمام به تربیت عمومی جامعه به تربیت هسته های خصوصی از شاگردان نیز می پرداخته اند و کلمات ایشان علاوه بر بعد عمومی در ارتباط با این هسته ها نیز معنی دار بوده است (سید رضی، ۱۴۱۲، خطبه ۲۱۰) امری که در دوران امروز نیز بسیار اثرگذار است و به واقع همین هسته‌های مردمی که دارای هدف واحد بوده‌اند با تاثیر پذیری از امام خمینی انقلاب اسلامی را در حکومتی فاسد رقم زده‌اند و احیاء جمعیت دینی در دیگر حکومت‌های فاسد نیز از همین مسیر رقم می خورد. امام خمینی (ره) بسیج را نمونه‌ای از این هسته‌ها می دانند و به توسعه آن در سطح جهانی دعوت می نمایند و می فرمایند:

باید بسیجیان جهان اسلام در فکر ایجاد حکومت بزرگ اسلامی باشند و این شدنی است، چرا که بسیج تنها منحصر به ایران اسلامی نیست، باید هسته‌های مقاومت را در تمامی جهان به وجود آورد و در مقابل شرق و غرب ایستاد. ((امام خمینی، ۱۳۸۹، ۲۱: ۱۹۵)

۱۲. نتیجه‌گیری

در پایان و به عنوان نتیجه می توان به نکات زیر اشاره نمود:

روش‌های تربیتی سیره پیامبر اعظم ... (علی عبدالله زاده و سیده فریده حسینی نبار) ۸۱

۱. نهج البلاغه امیر مومنان علیه السلام ظرفیت مهمی در تبیین سیره نبوی به شمار می‌رود که با توجه به کثرت بیانات امیر المومنین علیه السلام در باب سیره آن حضرت در جنبه‌های مختلف سیاسی، نظامی، امنیتی، اجتماعی و به خصوص در باب سیره تربیتی آن حضرت راهگشا است.

۲. پیشگام بودن، پیش رفتن تا سر حد مشقت و کوتاهی نکردن روش‌های مهم در امر تربیت است که در صورت نبود آن تربیت رخ نخواهد داد و از دید امیر مومنان علیه السلام در نهج البلاغه در سیره تربیتی پیامبر مشهود است.

۳. الگوسازی، نیازمحور بودن، میانه روی، تواضع و مردمی بودن و توجه به تربیت خصوصی افراد و هسته‌های مردمی از دیگر روش‌هایی است که در سیره تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از دید امیر مومنان علیه السلام در نهج البلاغه به کار رفته است.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

آرمند، محمد، (۱۳۸۶). «تربیت اخلاقی در نظام آموزش و پرورش دوره متوسطه»، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۶ و ۷

ابن طاووس، سید علی رضی الدین، (۱۳۴۸). *التهوف فی قتلی الطفوف*، تهران: جهان

جوادی آملی، عبد اله، (۱۳۹۳)، *تسنیم تفسیر قرآن کریم*، قم: انتشارات اسراء

حرانی، حسن ابن شعبه، (۱۴۰۴). *تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیهم*، قم: موسسه النشر الإسلامی

(امام) خمینی، سید روح الله، (۱۳۸۹). *صحیفه امام*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

(امام) خمینی، سید روح الله، (۱۳۸۲). *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

داودی، محمد و حسینی زاده، سید علی، (۱۳۸۹). *سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

رضایپور، یوسف، (۱۳۸۰). «درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت در المیزان»، علامه، شماره ۱

سید رضی، (۱۴۱۲). *نهج البلاغه*، قم: دار الذخائر

۸۲ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

شورای عالی انقلاب فرهنگی، (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی

علم الهدی، جمیله، (۱۳۸۲). نقش جریان روشنفکری در سکولاریسم تربیتی، تهران: کانون اندیشه جوان
مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۹۰). سیمای پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم در آئینه نهج البلاغه،
موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم

مطهری، مرتضی، (۱۳۶۷). سیری در سیره نبوی، تهران: انتشارات صدرا

وجدانی، فاطمه، ایمانی نائینی، محسن و صادق زاده قمصری، علیرضا، (۱۳۹۳). «بررسی انتقادی سه
دیدگاه رایج تربیت اخلاقی بر اساس دیدگاه علامه طباطبائی (ره)»، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام،
شماره ۱۱